

Osmanlı

5

TOPLUM

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LÂLE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BALKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-08-0 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrûsu: Mustafa Düzgünman

OSMANLI TOPLUMUNDA VAKIFLAR VE KADIN (XVI - XVII. YÜZYILLAR)

PROF. DR. HASAN YÜKSEL
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

"...Bizden sonra bizi tanımak isterseniz, bıraktığımız eserlere bakın; çünkü bizi en iyi tanıtan eserlerimizdir."¹

Kuruluşunun 700. yıldönümünü kutlamakta olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'nu simgeleyen ve tanıtan eserler; o dönemden kalan han, hamam, cami, medrese, kervansaray, hastahane, çeşme, köprü vb. yapılarıdır. Bu yapıların tümü bireysel tasarruflarla kurulan vakıflar tarafından yapılmış ve yaşatılmıştır; bugünkü gibi devlet tarafından yaptırılan ve yaşatılan müesseseler değillerdi. Çünkü, Orta ve Yakınoğu Türk ve İslam devlet anlayışında sosyal, kültürel ve dinsel hizmetlere yer verilmez; bu modelde devletin görevi, tebası arasında adaleti ve güvenliği sağlamaktır. Bugünkü modern sosyal devlet kavramında yer bulan bir takım kamu hizmetlerine Orta ve Yakınoğu Türk ve İslam devlet teşkilatlarında rastlanmaz. Toplumun gereksinim duyduğu bütün sosyal ve kültürel hizmetler varlıklı kimselerce kurulan vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Daha doğrusu bu hizmetlerin hiçbiri devlet bütçesinden karşılanmamıştır; velev ki yaptıran padişah olsa dahi; şahsî serveti ile yaptırmıştır.

İşte burada, Osmanlı toplumunda kadın-vakıf ilişkisi ve Osmanlı döneminde sosyal ve kültürel hizmetlere katkıda bulunmak amacıyla bireysel tasarruflarıyla vakıf kurmuş olan kadın vakıf kurucularıyla ilgili şu hususlar üzerinde durulacaktır. Vakıf kuran kadınların Osmanlı toplumsal tabakalaşmasındaki yerleri, kökenleri, servetlerinin kaynakları ve vakıf kurmadaki gayeleri irdelenecek, öte yandan, XVI. ve XVII. yüzyılda vakıf

kurmuş olan kadınların bütün Osmanlı vakıf kurucularına ve diğer dönemlere göre oranları ve coğrafi dağılımları belirtilmeye çalışılacaktır.

I- OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN-VAKIF İLİŞKİSİ

Görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı toplumundaki kadın-vakıf ilişkisi üzerinde iki araştırma dışında, ciddi olarak her hangi müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Birincisi, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyyeleri* adıyla Vakıflar Bankası'nın desteğiyle Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı'nın İstanbul Araştırma Merkezi Başkanı Tülay Duran editörlüğünde yayınlanmıştır.³ Bu eserde, Hanım Sultanlara ait 13 vakfiyenin tezhipli baş kısımları ile hayır şartlarını kapsayan bölümleri, beş zeyl vakfiyenin de sadece tezhipli dibaceleri, iki vakfiyenin ise yine tezhipli şahitler kısmının tıpkıbasımı ve transkripsiyonu ile 47 zeyl vakfiyenin de akar ve hayır şartları özet olarak verilmiştir.

Kadın-vakıf ilişkisini konu edinen önemli ikinci bir araştırma ise, *Asya ve Afrika Araştırmaları'nın Gabriel Baer anısına çıkarılan özel sayısında* yer alan ve 1546 Tarihli İstanbul Tahrir Defteri'nin Analizi'ne dayalı olarak yapılmış olan araştırmadır.²

Bilindiği üzere vakıfların temel amacı bütün toplumun gereksinim duyduğu ihtiyaçlara katkıda bulunmak olduğundan, Osmanlı toplumunun her ferdi az veya çok bu hizmetlerinden genel olarak istifade ediyordu; diğer bir ifadeyle erkekler kadar kadınların da vakıfların umuma sağladığı hizmetlerden yararlanabildiğini söylemek mümkündür.

Ne var ki, diğer Yakındoğu Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da her ne kadar toplumun gereksinim duyduğu bir takım sosyal, kültürel ve dinî hizmetler için vakıf kurulmuş ise de, bu amaçların dışında daha değişik amaç ve gayelerle vakıf kuranlar olduğu da görülmektedir. Bunların başında edindikleri mal ve mülkü müsadereeden korumak,⁴ ailenin mal ve mülkünü, dolayısıyla birliğini muhafaza etmek,⁵ evlatları arasında miras kavgasına yer vermemek ve çocuklarının gayri meşru yerlere aile servetini harcamalarına mahal bırakmamak;⁶ yaptıkları vakıflar yoluyla bu dünyada⁷ ve öldükten sonra da toplumda iyi anılmak amacıyla⁸ vakıf kuranlar olduğu gibi; daha başka birçok gaye ve endişelerle vakıf kuranları da görmekteyiz. Burada bu nedenler üzerinde durulmayacak; yalnızca Osmanlı toplumunda, vakıflar yoluyla kadınlara sağlanan yararlar ve zararlar; kısacası bu müessesenin kadınların lehine ve aleyhine nasıl kullanıldığı konu edinilecektir.

a- Vakıf Yoluyla Kadınlara Sağlanan Yararlar

Osmanlılarda her ne kadar gelenek görenek (adet-i kadim) ve padişah buyruklarından oluşan bir örfî hukuk söz konusuysa da, İslamî bir devlet olması hasebiyle, toplumsal hayatı belirleyen ana kurallar şer-i şerif denilen İslam hukukuna dayanmaktaydı. İslam hukukunun bağlayıcı hükümlerinden kaçmak için çoğu kez hile-i şer'iyeye veya fakihlerin örf-i beldeye (yerel adetlere) dayanarak vermiş oldukları fetvalara başvurulmuştur. Meselâ, Şer'î miras hukukuna göre, erkeğin hissesi iki, kadınıniki birdir. Bu Kur'an ayetine dayalı kesin bir hükümdür. Fakat, yapmış oldukları ailevî (zürri) vakıflar yoluyla, kadın-erkek bütün çocuklarına eşit miras hakkı sağlamış, her sınıftan birçok Osmanlı vakıf kurucusuna rastlamak mümkündür. Söz gelimi, müderris olduğuna göre, İslam hukukunu çok iyi bilmesi gereken, Ferište-zâde Müderris Hamza Efendi, 1634 (H. 1044) tarihinde, Manisa'da tesis ettiği vakfının gelir fazlasını, erkek ve kız evlâdlarına eşit bir şekilde şart koşmaktadır.⁹ Ocak 1616'da Edirne'de bir vakıf tesis eden Abdülbaki Paşa, vakfının gelir fazlasını kendisinin ve kızkardeşinin evlâdına ve yeğenlerine, ister ganî ister fakir, kadın-erkek eşit olarak (zükûr ve inâs ale's-seviye) tasarruf etmelerini şart kılmıştır.¹⁰ Vezir Haramî Ahmet Paşa da, vakfının gelir fazlasını zükûr ve inâsına eşit bir şekilde tahsis etmiştir.¹¹ 2

Kasım 1681 tarihinde İstanbul'da ailevî bir vakıf tesis etmiş olan el-Hac Bezzaz Ahmet, 14 bab odasını ve dört dükkanını vakfeder. Ölünceye değin, vakfetmiş olduğu bu mülklerin tasarruf ve tevliyatini de kendi nefesine şart koşar. Ölümünden sonra evlâdları, zevcesi, ümm-i vele-di, azatlı cariyesi ve iki amca kızının bu vakıftan eşit bir şekilde yararlanmalarını şart koşmuştur.¹² Eğer ki Bezzaz Ahmet, tesis etmiş olduğu vakıf yoluyla bütün bu kadın akrabalarına muayyen bir hak tanımamış olsaydı; daha doğrusu bu vakfı kurmadan ölseydi, Osmanlı'daki şer'î miras hukukuna göre evlâdları ve eşi dışında diğer uzak akraba ve cariyeleri mirasından mahrum kalacaklardı.¹³ Bu konuda Ümmihani Hatun b. Ali Paşa adında bir kadın vakıf kurucusu, tesis etmiş olduğu vakıf yoluyla siyah ve beyaz cariyelerine varıncaya kadar bir çok akrabasına ve ilişkide bulunduğu insanlara gelir tahsis etmiştir. Ümmihani Hatun 16 Cemaziye'l-evvel 1094 tarihinde tesis ettiği bu vakfından, anne tarafından erkek kardeşi (li-ümm er karındaşı) Mustafa Çelebi'nin oğulları Mehmet Çelebi ile İsmail Çelebi'ye günde beşer akçelik gelir bağlamıştır; bunlar öldüklerinde tahsisatlarının erkek ve kız çocukları arasında eşit bir şekilde (ale's-seviye) bölüşülüp ödenmesini; beyaz cariyelerinden Serbâde, Salihâ, Fadime ve Rabia'ya gündelik birer akçe gelir bağlanmasını; bu cariyeleri öldüklerinde kendilerine tahsis edilen maaşların, nesilleri kesilinceye kadar, erkek veya kız olsun çocuklarına ödenmesini; zenci cariyelerinden Ayşe, Fatma ve Mebrure'ye ve besleme tabir edilen hizmetkârlarından Züleyhâ'ya da aynı şartlarla gündelik birer akçelik gelir tahsis edilmesini şart koşmuştur.¹⁴

Bütün mirasını vakıf yoluyla kız evlâdına bırakanlara da rastlanmaktadır. Örneğin, 23 Ekim 1530 tarihli bir şer'î sicil kaydında, Mevlânâ Hüsâm adındaki bir ilmiye sınıfı mensubu, mahkemeye gidip, Bor Karyesi (bu tarihten sonra kaza olmuş) Orta Mahallesi'nde içinde oturduğu evini, İsa Karyesi'ndeki iki bağını ve bütün kitaplarını ve ineklerini kızı Ayşe'ye evlâdiyet üzere vakfettiğini tescil etmiştir.¹⁵

Bu uygulamaların istisnâ bir durum olmadığı, XVII. yüzyıl vakıf kurucularının %14,69'unun (313'ün 46'sı), tesis ettikleri vakıflar yoluyla, erkek ve kız evlâdlarına, eşit bir şekilde (ale's-seviye) pay bıraktıkları görülmektedir.¹⁶ Kadınların lehine olan bu uygulama ancak vakıflar yoluyla sağlanabilmiştir.

Bazı vakıf kurucularının, tesis ettikleri vakıflar yoluyla, kadınların iffetlerini korumalarını sağlamayı amaçladıkları görülmektedir. Örneğin, İstanbul'da bir vakıf tesis etmiş olan Karaçelebi-zâde Mehmed Efendi, "fısk u fucûrdan ârî olan utekalarının dul kadınlarına senevî 200 akçe" tahsis etmiştir.¹⁷ Bursa'da bir vakıf tesis etmiş olan diğer bir vâkıf, ölümünden sonra başka kocaya gitmemek şartıyla karısına vakfetmiş olduğu evin süknâ hakkını (oturma hakkını) tahsis etmiştir.¹⁸ El-Hac Abdi Bey adındaki Kayserili bir vâkıf ise, kocasından boşanmış veya kocaya gitmemiş kızlarına ve ölümünden sonra başkasına varmamak şartıyla da hanımına, vakfetmiş olduğu bir menzilde oturma hakkı tanımıştır.¹⁹ Üsküdar'da tesis edilen bir vakfın vâkıfı ise, herbiri bekar kaldıkları sürece, azatlı bütün cariye ve kölelerine içinde oturmaları için bir menzil vakfetmiştir.²⁰

Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği yegâne hizmet alanı vakıflar olmuştur. XVII. yüzyıl vâkıflarının bir kısmı, tesis etmiş oldukları vakıflarının yönetimini zevcelerine, kızlarına, hemşirelerine ve diğer kadın akrabalarına bırakmışlardır.²¹ Sözelimi, 15 Kasım 1631 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1041) tarihli bir hüccette, Ankara'da Helvayı Baba Zaviyesi'nin mütevevvelilerinin Fatma, İsmihan ve Aişe adında üç kadın olduğu, bunların ecdadlarına ait vakfın işe yaramaz bir arsasını Yahudilere ölülerini defnetmeleri için icâra verdikleri ve 2000 akçe icâre-i mu'accele bedeli aldıkları ve her sene yıllık olarak da bir flori icâr almak üzere anlaşmış oldukları görülmektedir.²² 1585 (H.993) tarihli bir mühimme kaydında Gedik Ahmet Paşa vakfının nazırı olarak kızı karşımıza çıkmaktadır.²³ Kadınların vakıflarda yönetici (mütevelli) olabilmesi uygulamasının çok önceleri Osmanlılar'da mevcut olduğu görülmektedir. Mesela, Ömer Lütfi Barkan'ın İstanbul Başbakanlık Arşivi'ndeki 457 numara ve 923 (M. 1517) tarihli Ankara Mufassal'ından aktarttığı tahrir kaydında şöyle denmektedir:

"Karye-i Bayındır: Timar-ı Ahi Tosun Beğ ve Ahi Ahmed Hüdavendigâr zamanında dahi yerler imiş. Amma Ahi Ahmed kendü hissesin Ankara şehrinde bina ettüğü medreseye vakfetmiş. Kızı Hunze hatunu müteveli kılmış ki ber vech-i tevliyet tasarruf idüp yılda iki buçuk eşküncü eşdire. Zira mülk imiş, bu vech üzere elinde padişahımız hazretleri hükmü var..."²⁴

Kadınların vakıflarda görevlendirildiği de görülmektedir. Örneğin, 19 Ağustos 1669 tarihinde Bergama'da tesis edilen bir vakfın vâkıfı, bir caminin kadınlar mahfilinin temizliği için bir kadın ferraş görevlendirilmesini şart koşmuştur.²⁵

b- Vakıfların Kadın Aleyhine Kullanımı

Vakıf müessesesi kadınların lehine olduğu kadar aleyhlerine de kullanılmıştır. Örneğin, bir kısım insanlar kızlarını mirastan yoksun bırakmak; daha doğrusu, edindikleri mal ve mülkleri erkek evlatlarına bir bütün olarak verebilmek, için ailevî (Zürri) ve yarı ailevî vakıf tesis etmişler ve vakfiyelerine koydukları şartlarla, bu emellerini gerçekleştirmişlerdir; diğer bir deyişle, kızlarını mirastan mahrum bırakmayı başarmışlardır. Örneğin, 16 Kasım 1621 tarihinde Kayseri'de ailevî (evlâtlık) bir vakıf kurmuş olan el-Hac Sefer b. Ebülhayr, vakfının gelir kaynaklarını oluşturan dört tarla, iki dükkan ve diğer iki dükkandaki hisselerinin kira gelirini erkek evlâdlarının evlâd-ı evlâd-ı evlâdına şart koşmuş; bunların nesli kesilirse sıra, kızlarına ve kızların çocuklarına gelecektir.²⁶ Yine 3 Eylül 1653 tarihinde Maraş'ta ailevî bir vakıf tesis etmiş olan Müderris Kalender Ahmet Çelebi, vakfetmiş olduğu 53 bab dükkan ve 23 bab odanın kira gelirinin kullanımını hayattayken kendi tasarrufuna, sonra erkek evlâdlarına ve bunların evlâd-ı evlâd-ı evlâdlarına, bunların nesli kesilince kız çocuklarına ve kızlarının evlâdlarına şart koşmuştur.²⁷ Diğer bir yarı ailevî vakıf kurucusu olan Beylerbeyi Mustafa Paşa, vakfının gelir fazlasını öz oğlu (sülbî evlâd) Hasan Bey'e ve erkek torunları ile torunlarının erkek çocuklarına; bunların nesli kesilince kız torunlarına ve bunların evlâdlarına şart koşmuştur.²⁸

Her üç örnek vakfiyede görüldüğü üzere, vâkıflar, şer'i miras sisteminin kuşak (batın) tertibini kızları aleyhine ve erkek evlâdlarının lehine değiştirmişlerdir.

II- OSMANLI KADIN VAKIF KURUCULARI

İmparatorluğun kuruluşundan itibaren tesis edilen ve vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut olan 26.000 vakfın 2309'u kadınlar tarafından tesis edilmiştir.²⁹ Bu 2309 kadın vakfının %16,83'ü XVI. yüzyılda,³⁰ %30,06'sı XVII. yüzyılda³¹ kurulmuş-

tur. XVII. yüzyılda tesis edilen kadın vakıflarının diğer dönemlere göre %30 gibi yüksek bir oran arz etmesinin nedeni, sanırım bu dönem Osmanlı tarihinde bir “kadınlar saltanatı” olmasında aranabilir; çünkü bu kadın vakıf kurucularının çoğunluğu (%90’ı denebilir) Osmanlı yönetici ve elit tabakasının eşi, kızı veya annesinden oluşmaktadır; çok azı sıradan kimseler olabilir. Osmanlı geneline ilişkin bu rakamları imparatorluğun iki sancak merkezi düzeyinde tesis edilen kadın vakıflarıyla mukayese edebiliriz. Mesela, 979 (1571/2) Tarihli Evkâf-ı Liva-i Ankara (nefs-i Ankara) Defteri’nde³² kayıtlı 114 vakfın 11’ini (%9,5’u); 1700-1850 tarihleri arasında Sivas’taki vakıfların rolü üzerine yapılmış bir çalışmaya göre de Sivas vakıflarının % 22,55’ini kadınlar tesis etmiştir.³³

Kadın vakıf kurucularının ortalama %20 düzeyinde seyretmesi, Osmanlı toplumunda erkeğin söz sahibi olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, hane reisinin erkek olduğu, ataerkil (pederşahî aile) bir toplumda, erkeklere oranla kadınların %20 düzeyinde vakıf kurabilecek mal ve mülke sahip olması yadırganacak bir durum değildir. Zaten, devletin aileyi (haneysi) temsilen vergi mükellefi olarak her zaman kocayı muhatap aldığını bütün Osmanlı tahrir defterinde izlemek mümkündür.³⁴ Fakat burada şu hususa iyice dikkat etmek gerekir ki, bu kadın vakıf kurucuları Osmanlı toplumunun elit ve yönetici tabakasına mensupturlar; sıradan insanların hanımları, kızları veya valideleri değildirler. Osmanlı vakıf kurucularının yaklaşık %95’i yönetici ve seçkin tabaka mensuplarıdır; sıradan insanlar diyebileceğimiz reaya sınıfından vakıf kurabilenlerin oranının %5’i geçtiğini söylemek zordur. Mesela, XVI. yüzyıla ait 778 vakfiye üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, bu dönemde reaya sınıfında vakıf kurabilenlerin oranının %2,82 (778’in 23’ü) olduğu³⁵ ve XVII. yüzyıla ait vakıf kurucularının %0,54’ü geçmediği³⁶ görülmektedir. Bu durum XVIII. yüzyılda da değişmemektedir.³⁷

Devlet ileri gelenlerinin ve dolayısıyla servet temerküzünün yönetim merkezi olan İstanbul’da yoğunlaşması sonucunda; cinsiyet ayrımı yapmaksızın, XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı vakıf kurucularının coğrafi dağılımında görüldüğü kadar, bu dönemlere ait kadın vakıf kurucularının da ortalama %50’sinin İstanbul’da yer al-

dığı anlaşılmaktadır. İstanbul’da yer alan bu kadın vakıf kurucularının başında, yaptıkları vakıfların büyüklüğü bakımından, Osmanlı hanedanına mensup hanım sultanlar geldiği ve bu hanım sultanların tesis etmiş oldukları vakıfların muazzam cesamette oldukları görülmektedir. Yukarıda söz konusu edilen *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar* isimli çalışmada, bu hanım sultanlara ait, metinleri neşredilen, 18 vakfiye ve 47 zeyl vakfiyenin özetlerine bakıldığında, hanedana mensup bu kadınların vakfettikleri servetin boyutları çok şaşırtıcı düzeydedir. Örneğin, 1586 (H. 995) yılında İbrahim Paşa ile evlenip ve 5 Mayıs 1604 (26 Zil-hicce 1013) tarihinde vefat eden III. Murad’ın kızı Ayşe Sultan’ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde üç adet vakfiyesi bulunmaktadır. 21 Haziran 1602 (1 Şaban 1011) tarihli birinci vakfiyesine göre, Ayşe Sultan’ın, İstanbul’da 25 oda, bir kayıkhâne, iki menzil, iki bakkal dükkânı, bir arsa, bir bahçe, Rumeli’de dört değirmen, Filipe’de 8.000 baş koyun ve Kıbrıs’ta bir çiftlik vakfettiği anlaşılmaktadır. Aynı tarihi taşıyan ikinci vakfiyesinde ise, Ayşe Sultan, vefatından sonra malının üçte birinin dahi vakfedilip şu şartların yerine getirilmesini vasiyyet etmiştir: Bir medrese ve bir muallimhâne yaptırılmasını; müderris, muallim, müd ve talebelere ücret verilmesi ve elbise alınmasını; vefatından sonra defnedileceği türbede hergün 60 cüzhanın iki hatim okumasını; bu 60 cüzhandan başka 24 cüzhanın gece gündüz Kur’an tilâvet etmesini; 15 (tesbihhânın) kişinin tesbih çekmesini; vâkifinin yerine kaza namazı kılacak bir musallinin tayin edilmesini; yine Vâkife Ayşe Sultan’ın yerine Hacca gidecek birinin görevlendirilmesini; Aşure gününde aşure pişirilip fakir fukaraya dağıtılmasını ve her sene Mevlid-i şerif okutulmasını ve eşi İbrahim Paşa’nın türbesi yanında bir çeşme yaptırılmasını şart koşmuştur.

Ayşe Sultan, aynı tarihi taşıyan üçüncü vakfiyesinde ise, Bolu’da 250 dükkân, 1.200 baş koyun, Mısır’da üç köy, Şam’da iki menzil, Hama’da 60 dükkân ve bir kahvehane vakfederek, bu akarların gelirini daha önceki vakıflarının giderlerine tahsis etmiştir.³⁸

Yine Hanım Sultanlardan, 25 Haziran 1683 (10 Recep 1094) tarihinde vefat eden, IV. Mehmed’in annesi Hatice Turhan Valide Sultan’ın, 25 Şubat 1663 (27 Receb 1073) tarihli vakfiyesinde, İstanbul’da Yeni Camii,

mektepe, sebilhâne, kütüphanê, türbe; müslümanları düşman zulmünden ve istilâlardan korumak için Çanakka- le'de Kale-i Sultaniye ve Seddü'l-bahr adlarıyla anılan ve içerisinde cami, mektepe, kale muhafızları için tesis edilen evler, sığınaklar ve dükkanlar bulunan iki kale vakfettiği anlaşılmaktadır. Hatice Turhan Valide Sultan, bu hayratlarının giderlerinin karşılanması için İstanbul ve Rumeli'de pek çok akar vakfetmiştir. İstanbul'da camii yanında üç fırın, dört dükkan ve kahve dibekleri ile Mahmutpaşa'da ve Araplar Mahallesi'nde arsalar, Rume- li'de 40 köy, beş çiftlik, Anadolu'nun muhtelif yerlerin- de arsa ve çiftlik gibi akar satın alınması için 5.200 ku- ruş vakfetmiştir. Valide Sultan'ın, vakıf görevlilerine akar gelirinden günlük olarak toplam 6.428 akçe ücret ödediği; mektepe talebelerinin odun ve kömür ihtiyaçla- rının karşılanmasına yıllık 3.000 akçe, yazın geziye gö- türülmeleri için de yine 3.000 akçe, sebilhaneye kar alın- masına 20.000 akçe ve Ramazan'da yoksullara odun, so- ğan ve pirinç alınmasına da 12.000 akçe tahsisat ayırdı- ğı görülmektedir. Camilerin aydınlatılmasında kullanı- lan kandillere mum, zeytin yağı vs. için senelik 3.000 akçe, mübarek gecelerde kandil yakılmasında görevlen- dirilenlere 4.000 akçe tahsis eden Valide Sultan, hacca gidecek müslümanların yollarda susuzluk çekmemeleri için de, 7.500 kuruş ayırmış ve bu parayla 65 devenin ki- ralanmasını ve bu develerin bir kısmıyla hacılara su ta- şınmasını ve bir kısmıyla da hacıların eşyalarının taşın- masını şart koşmuştur.³⁹

Bu iki Hanım Sultanın servetinin kaynağı, diğer hanım sultanlar gibi, hanedana mensubiyetleri dolayısıyla siyasîdir. Hatta öyle ki, bu hanedan mensubu kadınlar öldüklerinde, vakfettikleri mal ve mülkler dışında, geri- de bıraktıkları servetlerinin devlet tarafından müsadere edildiği; yani hazine adına bu mal ve mülklerine el ko- nulduğu görülmektedir. Mesela, doğum yaptıktan dört gün sonra, lohusa yatağında ölen, Melek Ahmet Paşa'nın eşi, Kaya Sultan'ın bütün malları müsadere edilerek ha- zineye alınırken, Paşa'nın şahsi eşyalarına dahi el konul- muş; bunun üzerine Melek Ahmet Paşa, "feryâd edüp, bire, avrat; zırh, külâh, kılıc, otak, tüfenk ve kaplan pos- tunu neyle? Onlar benim malımdır", diye karşı çıkıyor- sa da müsadereyle görevli baltacı, "Kaya burada öldü- ğünde onun sarayında bulundu", diyerek itirazda bulu- nuyor ve Paşa'nın diğer eşyalarıyla beraber, 1.700 kese

parasına, 3.000 tüfeğine, 200 kılıcına vs. Kaya Malı'dır diye el koyduklarını, Evliya Çelebi o müstehzi üslûbuy- la dile getirmektedir.⁴⁰

Hanım Sultanlar'ın dışındaki diğer kadın vâkıfların servetleri, daha doğrusu vakfettikleri mal ve mülkler, bunların yanında çok sınırlı kalmaktaydı ve vakfiyelerin- de anlaşıldığı kadarıyla, bu kadın vâkıfların ekserisinin İstanbul'da ikamet ettiği ve çoğunun da kul kökenli ol- duğu görülmektedir. Kul asıllı bu kadın vakıf kurucula- rının isimleri de onların hayat serüvenleriyle bağlantılıy- dı. Muhtelif ırklara mensup ve ekserisi seçkin güzellikte olan bu kadınlar, esir tüccarları vasıtasıyla imparatorluk merkezi İstanbul'a ulaştırılıyorlardı.⁴¹ Her devlet adamı malî kudretine göre, istediğinde dilediği kadar cariye sa- tın alıp odalık olarak kullanmaktaydı; çünkü, İslam hu- kukunda, erkeğin ancak dört kadınla evlenmesine ruhsat verilmişken, cariyeler hususunda böyle bir sınırlama yoktu. Sözelimi, Eylül başları 1611 tarihli vakfiyesin- den öğrendiğimize göre, Şeyhü'l-islam Mehmed b. Sa'deddin'in toplam sekiz odalığı ve bir ümm-i veledi vardı.⁴² Aralık 1617'de tesis etmiş olduğu vakfiyesinde- ki vazife ve cihet şartlarına göre Ahmet Paşa b. El-Hac Mehmed'in dört ümm-i veledi, bir hatunu vardı; Paşa ayrıca 10 kadına da vazife bağlamıştır.⁴³ Aynı şekilde, Malatyalı Kapu Ağası İsmail Ağa'nın, İftihar, Saliha, Fatma, Hatice, Safiye ve Aliye adında altı azatlı cariyesi olduğunu vakfiyesinden öğrenmekteyiz.⁴⁴ 26 Ağustos 1606 (Evâhir-i Cemaziye'l-ulâ 1015) tarihinde İstan- bul'da bir vakıf tesis eden Mustafa Ağa adındaki bir vâ- kıfın, Macar asıllı Kamile adındaki ümm-i veledi ve Şi- rin namındaki Arnavut asıllı azatlı bir cariyesi bulun- maktaydı.⁴⁵

İşte, hanedan mensubu hanım sultanların dışındaki kadın vakıf kurucularının vakfiyelerine bakıldığında, bir kısmının bu kul kökenlilerden ve bir kısmının ise hür asıllı oldukları; aynı zamanda çoğunun da dul ve kimse- siz olduğu anlaşılmaktadır. Bunların vakıf kurmadaki genel amaçları öldüklerinde mallarını ve mülklerini bey- tülmale bırakmamak, hal-i hayatlarında hizmetlerinde bulunan cariye ve istedikleri kişilere bırakmaktır; vakfet- tikleri servetleri de çoğunlukla bir mesken veyahut mah- dut sayıda diğer menkul ve gayri menkullerden ibaret ol- duğu görülmektedir. Örneğin, İstanbul Edirne Kapı ci- varında Hacı Muhyiddin Mahallesi'ndeki evini vakfeden

Fahriye Hatun'un, vakfiyesinden, dul ve kimsesiz olduğu, söz konusu evini önce kendi nefesine, sonra Abdullah kızı Hidayet adındaki azatlı cariyesi ve onun evlâd-ı evlâdına vakfettiği anlaşılmaktadır.⁴⁶ 1 Aralık 1623 tarihli Fatma Hatun b. İbrahim'in vakfiyesindeki bilgilere göre, kadın dul ve kimsesizdir; İstanbul Ali Paşa-yı Atık Mahallesi'nde iki evi bulunuyor; evin birini utekası Kahrâman Hatun b. Abdullah'a ve birini de diğer bir utekasına vakfetmiştir.⁴⁷ Fatma Hatun b. Hüseyin, 27 Kasım 1653'te Roduscuk'ta (Tekirdağ) bulunan iki dükkan ve bir köşkünü hayatta oldukça kendi nefesine ve ölümünden sonra ise Saliha b. Abdullah ile Müstakime b. Abdullah adındaki azatlı cariyelerine ve bunların çocuklarına ale's-seviyye vakfeder.⁴⁸ Bu üç vakıf kurucusu kadının, hür asıllı, dul ve kimsesiz oldukları vakfiyelerinden anlaşılmaktadır. Bunlar, eğer mallarını ve mülklerini vakfetmeden ölmüş olsalardı, mal ve mülkleri hazineye, yani beytülmale kalacaktı. Benzer şekilde 5 Mart 1592'de Hüsna Hatun b. Abdullah,⁴⁹ 27 Aralık 1603'te Zülale Hatun b. Abdullah⁵⁰ ve 1 Temmuz 1603'te de Şem'i Hatun b. Abdullah'ın⁵¹ vakfiyelerine baktığımızda üçünün de kul asıllı; ikisinin dul ve kimsesiz; birinin evli ve çocuksuz; ikisinin müdebbiresi (besleme/kahya) ve birinin azatlı cariyesi bulunmaktadır ve bu kadın vakıf kurucularının herbiri, İstanbul'un muhtelif semtlerinde bulunan evlerini (menzillerini) evvela kendilerine ve ölümlerinden sonra bu sözü edilen şahıslara vakfetmişlerdir. Bunların amacının da, öldükten sonra, sağlıklarında hizmetlerinde bulunan bu kişilere karşı vefa borçlarını ödemek ve beytülmalin miraslarına ilişmemesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür kimsesiz kadın vakıf kurucuları, tesis etmiş oldukları vakıflarda kendilerine süknâ hakkı veya başka bir cihet tayin ettikleri kişilere ihlashân, ve duahân gibi dinî vazifeler yüklemişlerdir. Meselâ, Gülâhmer Hatun, İstanbul'un Mimar Sinan Mahallesi'nde bulunan evini kendi nefesine, sonra kocasına, sonra azatlılarına ve bunların evlâtlarına vakfeder. Evinde oturanların, her gün üç İhlas ve 100 salavât okuyup sevabını ruhuna hediye etmelerini şart koşturmuştur.⁵² Bu tür misaller daha da arttırılabilir.

Elbetteki, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca vakıf kuran kadınların tümü dul ve kimsesiz değildi; fakat bas- kın gelen grup olarak bunlarla karşılaştıldığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bununla beraber, bu dönemler-

de dinî, sosyal ve kültürel hizmetlere imkanları ölçüsün- de katkıda bulunmak için vakıf kuran kadınlar da az de- ğildi. Örneğin, 20 Haziran 1612 tarihli vakfiyesine göre Fatma Hatun b. Mehmet'in vakfının akarları İstanbul'un muhtelif yerlerindeki 16 dükkan, dört fırın, bir mutaf kârhânesi, bir kahvehane, iki menzil, bir mahzen, bir bo- yahane, bir arsa (arz-ı hâlî) 16 odalı evi, 15 ticarî depo- dan oluşmaktadır. Bu kadının hayratı bir talimhâne, bir sikâye (bir tür çeşme, yazın suyu karla soğutuluyor), bir mescid, Bezzaziztan-ı cedid kurbunda yine bir mescid, El-Hac Hüsrev Mescidi'nin camiye dönüştürülmesi, muhtelif camii ve mescidlerin sergi ve aydınlatma gide- rinin karşılanması, yine El Hac Hüsrev'in mektebine de- vam eden talebelere don, gömlek, papuç, boğası kaftan vs. giyecek ve yakacak sağlanması ve bu mektebe mual- lim, halife ve kayyum atanmasının yanısıra; muhtelif sa- yıda kişileri cüzhân, Nebehân, Yasinhân tayin ederek bunlara istihdam alanı yaratmış ve vakfının gelir fazlası- nı da kız erkek bütün çocuklarına eşit bir şekilde tahsis etmiştir.⁵³ Abide Hatun b. Hasancan'ın, Bursa'da tesis ettiği vakfının hayır cihetleri arasında, Ramazan Bayra- mı arefesinde dul ve yetimlere elbise alımı, her Cuma ge- cesi Alaeddin Camii'nde zikir eden dervişlere pilav, zerde, yahni ve şerbet ikram edilmesi; her sene aşure gününde aşure pişirilip fukaraya dağıtılması ve Bursa'daki fakirle- rin avarız vergilerinin ödenmesi için de 1.000 akçe tah- siset ayrıldığı görülmektedir.⁵⁴ XVI. Yüzyıl kadın vakıf kurucuları arasında da ruhlarına Kuran okumaları için camii imamı, müezzin vs. gibi kişilerin cüzhân, tayin edilmesinin yaygın bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, yukarıda sözü edilen 979 (1571/2) Tarihli Evkâf- ı Liva-i Ankara (nefs-i Ankara) Defteri'nde yer alan onbir kadın vakıf kurucusu -biri haric- tümü vakfettikleri nokut veya akarla ekseriyetle cüzhân tayin etmişlerdir.⁵⁵

Sonuç olarak, vakıf-kadın ilişkisine, kadının vakıf- lardan yararlandırılması açısından bakıldığında; toplum hayatının vazgeçilmez unsuru olan kadına Osmanlı'nın bakışı, Osmanlı toplumunun sosyal hayatında önemli yeri olan vakıfların yapılanmasına da yansımıştır, denebilir. Bu bakış, zaman zaman kadının lehine ve kimi zaman da aleyhinedir.

Kadın vâkıflar açısından bakıldığında ise, onların bu teşebbüslerinde karşı cinse oranla daha halisane niyet- le davrandıkları söylenebilir.

- 1 Cemâziye'l-evvel 1092 Tarihli Mustafa Paşa b. Süleyman Vakfıyesi, VGMA., Def. No: 449/129/5.
- 2 *Tarihîmizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyyeleri*, İstanbul Araştırma Merkezi, 1990.
- 3 Gabriel Baer, "Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546", *Studies in the Social History of the Middle East in Memory of Professor Gabriel Baer, Asian and African Studies*, XVII (1983), 9-27.
- 4 Hasan Yüksel, "Vakıf Müsadere İlişkisi (Şam Vâlisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *Osmanlı Araştırmaları*, XII, İstanbul 1992, s. 399-424.
- 5 Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo Kültürel Değişime Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, 479.
- 6 Meselâ Evâil-i Zî'l-ka'de 1036 tarihli Hasan Bey b. Mehmet Bey Vakfıyesi'nde bu konuda şöyle denmektedir: "...evlâdının ihtilâf ve cidâle düşmelerinden ve emvâlini gayr-i meşru yerlere sarf etmelerinden endişeye düşen kimselere emvâlinin rakabelerini vakf ve zevâidini ve gallâtını tesbil etmek suretiyle emlak zevâl ve itlâfa mahkum olmaktan koruma ve müebbeden yaşıtmak...", VGMA., Def. No: 608/115.
- 7 Gurre-i Rebi'ü'l-evvel 1095 tarihli el-Hac Süleyman Bey b. Mustafa Bey Vakfı, VGMA., Def. No: 1993/68.
- 8 29 Rebi'ü'l-evvel 1019 tarihli Hacı Murad Bey b. Abdülmenan Vakfı, VGMA, Def. No: 624/68.
- 9 "Zükür ve inâs ale's-seviyye mutasarrif olalar...", VGMA., Def. No: 589/ 290.
- 10 VGMA, Def. No: 632/102.
- 11 VGMA, Def. No: 2141/56-66.
- 12 VGMA., Def. No: 570/88-89/57.
- 13 Hasan Yüksel, *Vakfiyelere Göre...*, 480.
- 14 VGMA., Def. No: 624/ 280.
- 15 *Bor Şer'iyye Sicili*, No: 1 (929-937), v. 195.
- 16 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü* (1585-1683), Sivas 1998, 98.
- 17 1026 Tarihli Karaçelebi-zâde Mehmed b. Hüsameddin Vakfı, VGMA, Def. No: 571/ 98; benzer bir vakıf için bkz.: Hasan Ağa b. Abdullah Vakfı, 1059, İstanbul, VGMA, Def., No: 571/137-144.
- 18 VGMA, Def. No 734/ 51.
- 19 VGMA, Def. No: 598/ 147.
- 20 VGMA, Def. No: 611/ 1/1.
- 21 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal...*, 226, Tablo: 9.
- 22 *Ankara Şer'iyye Sicili*, 25, 259, 1074.
- 23 BOA., Mühimme Def. No: 264/ 106.
- 24 Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukukunun Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikâne-divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler: 1- Gözlem Yayınları*, İstanbul, 1980, 204.
- 25 Evâil-i Rebi'ü'l-ahir 1080, Bergama, Ağa-zâde es-Seyyid el-Hac İbrahim Ağa b. Hüseyin Ağa vakfı, VGMA, Def. No: 740/469.
- 26 VGMA, Def. No: 581/2, 512/487.
- 27 VGMA, Def. No: 607/255.
- 28 VGMA, Def. No: 592/ 249/ 183.
- 29 *Tarihîmizde Vakıf Kuran Kadınlar...*, 9.
- 30 Hasan Yüksel, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Vakıfları", Halil İnalçık Hatıra Kitabı, Eren Yayıncılık, İstanbul (baskıda).
- 31 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal...*, 211, Tablo: 1.
- 32 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Def. No: 558; Merhum Muallim Cevdet'in (İnaçalp) Ankara'daki bütün kadın vakıflarına ilişkin hazırlanmış olduğu bir liste için, bkz.: *Zeylin Ale Fasli'l-Abiyyeti'l-Firyâni'r-Türkiyye Fi Ribleti İbni Batna*, İstanbul, 1932, 227-230.
- 33 Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* (1700-1850), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991, 237, Tablo: 9.
- 34 Halil İnalçık, "Köy Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, İstanbul, 1992, 468-503.
- 35 Hasan Yüksel, *XVI. Yüzyıl Osmanlı...*, 5.
- 36 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal...*, 216, Tablo: 4.
- 37 Bu yüzyılda, reayadan vakıf kuranların oranı %1.82'dir. Bkz.: Bahaeddin Yediıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri, 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul, 1982, 155.
- 38 *Tarihîmizde Vakıf Kuran Kadınlar...*, 29.
- 39 Aynı eser, 61.
- 40 *Seyahatnâme*, V, İstanbul, 1315, 255-266.
- 41 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal...*, 43-52.
- 42 Evâil-i Receb 1020, İstanbul, Şeyhü'l-islam Mehmed b. Sa'deddin Vakfı, VGMA, Def. No: 573/127.
- 43 VGMA, Def. No: 571/79-81/43.
- 44 Evâil-i Safer 1035, İstanbul, Malatyalı Kapu Ağası İsmail Ağa Vakfı, VGMA, Def. No: 2218/50/35.
- 45 VGMA, Def. No: 1966/74/87.
- 46 Safer 1014, İstanbul, Fahriye b. Murad Vakfı, VGMA, Def. No: 1966/96.
- 47 17 Safer 1033, İstanbul, Fatma b. İbrahim Vakfı, VGMA, Def. No: 1763/ 329-330/319.
- 48 15 Muharrem 1064, Roduscuk, Fatma b. Hüseyin Vakfı, VGMA, Def. No: 988/186.
- 49 VGMA, Def. No: 618/2/142.
- 50 VGMA, Def. No: 1763/115.
- 51 VGMA, Def. No: 618/1/177/151.
- 52 VGMA, Def. No: 1966/129; Aynı şekilde, Fatma Hatun b. Abdullah vakfı, VGMA, Def. No: 1965/76/86
- 53 VGMA, Def. No: 570/153-155/90.
- 54 Evâil-i Zî'l-hicce 1024, Bursa, Abide b. Hasancan Vakfı, VGMA, Def. No: 610/132/169.
- 55 TKGM. Arşivi, Def. No: 558.